

Andrzej Zadura

Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa

Różnorodność biologiczna i krajobrazowa Europy a problemy ochrony środowiska naturalnego na restrukturyzowanych obszarach wiejskich w Polsce

Wstęp

Jednym z bogactw naturalnych Europy jest jej różnorodność biologiczna i krajobrazowa. Niestety, ulegała ona na przestrzeni wielu lat stałemu ograniczaniu. Występujące na obszarze kontynentu cenne i unikalne obszary ponosiły poważne szkody, co prowadziło do zmniejszenia liczby i zasięgu występowania gatunków flory i fauny, siedlisk i krajobrazów. Na środowisko oddziaływały negatywnie także niektóre obiekty rolnicze. W krajach Europy Środkowej i Wschodniej proces tworzenia wielkich państwowych i spółdzielczych gospodarstw rolnych, często połączony z osuszaniem rozległych terenów, powodował również niekorzystne zmiany w środowisku naturalnym.

Wydarzenia polityczne i społeczne, jakie nastąpiły w Europie, poszerzają możliwy zakres działań sprzyjających ochronie jej różnorodności biologicznej i krajobrazowej. Rozwija się współpraca międzynarodowa w dziedzinie ochrony środowiska oraz zwiększa świadomość społeczeństw i ich zainteresowanie zagadnieniami ekologii. W krajach Europy Środkowej zaznacza się tendencja zrywania z intensywną gospodarką rolną. Powodują ją różne czynniki, w tym m.in.:

- osłabienie rynku wewnętrznego bądź ograniczenie niektórych rynków eksportowych,
- urynkowanie gospodarki, a przez to ograniczenie zakresu wspierania rolnictwa przez państwo,
- prywatyzacja państwowego sektora w rolnictwie,
- brak kapitału w rolnictwie, prowadzący między innymi do zmniejszonego zużycia środków produkcji (nawozów mineralnych, pestycydów).

Problemy ekologiczne związane z restrukturyzacją i prywatyzacją rolnictwa w Polsce

Przekształcenia strukturalne i własnościowe objęły dotychczas w Polsce w największym stopniu sektor byłych państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej (ppgr). W ich rezultacie do końca czerwca 1999 r. przejęto do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa 3753 tys. ha, co stanowi około 80% całkowitej powierzchni gruntów przejętych ogółem do Zasobu. Dla każdej jednostki gospodarczej przejętej do Zasobu opracowano program restrukturyzacji, w którym brano również pod uwagę wymogi i ograniczenia ochrony środowiska. Jednakże w trakcie przejmowania mienia do Zasobu nie zawsze było możliwe ujawnienie wszystkich zagrożeń ekologicznych związanych z przejmowanymi obiektami. Przeprowadzona inwentaryzacja wykazała, że na początku 1995 r. w Zasobie znajdowało się 3887 obiektów, których działalność naruszała obowiązujące normy ochrony środowiska. Do obiektów tych należały przede wszystkim osiedla mieszkaniowe, przemysłowe fermy chowu zwierząt oraz zakłady przetwórstwa rolno-spożywczego. Głównymi czynnikami ujemnego oddziaływania na środowisko były:

- nieprawidłowa gospodarka gnojowicą w fermach bezściółowych,
- brak oczyszczalni ścieków lub niesprawność tych urządzeń w osiedlach mieszkaniowych, zakładach przetwórstwa rolno-spożywczego i innych obiektach,
- niesprawność kotłowni osiedlowych i przemysłowych,
- nieprawidłowości w zagospodarowaniu odpadów chemicznych pozostających po zabiegach ochrony roślin.

Podejmując działania na rzecz ochrony środowiska, służby Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa doprowadziły do wygaszenia produkcji lub zmiany sposobu wykorzystania niektórych obiektów ujemnie oddziałujących na środowisko. Ponadto, modernizowano zwłaszcza te obiekty, których usprawnienie mogło być dokonane przy niewielkim nakładzie środków finansowych. Do działań proekologicznych podejmowanych przez AWRSP należy zaliczyć:

- zinwentaryzowanie oraz zabezpieczenie składowisk przeterminowanych środków ochrony roślin i opakowań po tych środkach,
- zobowiązanie użytkowników nieruchomości do przestrzegania obowiązków wynikających z przepisów o ochronie i kształtowaniu środowiska,
- uzyskiwanie lub aktualizacja pozwoleń wodno-prawnych dla ferm hodowlanych,

- nieodpłatne przekazywanie gruntów gminom na inwestycje infrastrukturalne, jak również infrastruktury związanej z osiedlami mieszkaniowymi,
- w miarę możliwości finansowanie lub współfinansowanie realizacji nowych inwestycji proekologicznych,
- prowadzenie szkoleń dla dzierżawców, administratorów, tymczasowych zarządców i innych użytkowników nieruchomości Zasobu z zakresu przepisów o ochronie i kształtowaniu środowiska.

Aktywność Agencji w zakresie ochrony środowiska przyniosła zauważalne efekty, ponieważ do końca grudnia 1998 r. liczba obiektów ujemnie oddziałujących na środowisko uległa zmniejszeniu do 1810, tj. 47% stanu wyjściowego. Obiekty ujemnie oddziałujące na środowisko występują głównie w osiedlach mieszkaniowych i zakładach rolno-przemysłowych. Na koniec grudnia 1998 r. 570 osiedli mieszkaniowych, zakładów rolno-przemysłowych i przemysłowych ferm produkcji zwierzęcej wymagało budowy oczyszczalni ścieków, a 475 oczyszczalni ścieków i 552 kotłowni powinno być zmodernizowane. Lokalnie występują również problemy z utylizacją przeterminowanych środków ochrony roślin bądź opakowań po tych środkach, które są zmagazynowane w dawnych pomieszczeniach gospodarczych lub tzw. mogiłnikach. W Zasobie znajduje się 10 takich mogiłników.

W 1998 r. nakłady finansowe Agencji na realizację zadań inwestycyjnych i modernizacyjnych obiektów ujemnie oddziałujących na środowisko wyniosły ponad 102 mln zł i były dwukrotnie wyższe niż w 1997 r. Równocześnie bardzo znacząco zmniejszyły się kary za przekraczanie norm ochrony środowiska – z 2,4 mln zł w 1997 r. do 0,7 mln zł w 1998 r.

Ochrona przyrody a proces restrukturyzacji rolnictwa

W Zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa znalazło się wiele nieruchomości znajdujących się na obszarach objętych szczególną ochroną na podstawie przepisów o ochronie przyrody. Obejmują one głównie: parki krajobrazowe (66 645 ha), rezerwy przyrody (8040 ha), użytki ekologiczne (5655 ha). Nieruchomości te są często przekazywane na rzecz państwowych jednostek organizacyjnych nie mających osobowości prawnej. W drodze nowelizacji ustawy z 19 października 1991 r. stworzono możliwość zwolnienia z opłat za sprawowanie zarządu nieruchomości objętych jedną z form ochrony przyrody. Również w przepisach znowelizowanej ustawy postanowiono, że z dniem 19 stycznia 1994 r. lasy podlegające zarządowi Lasów Państwowych, nie wydzielone geodezyjnie z Państwowego Funduszu Ziemi oraz z nieruchomości pozostałych po zli-

kwidowanych ppgr, przeszły do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa. W tym trybie przyjęto do Zasobu do 30 czerwca 1999 r. około 94 tys. ha lasów, z których rozdysponowano w różnych formach około 65 tys. ha. Ustalono, że wszystkie lasy, w których istnieje możliwość prowadzenia racjonalnej gospodarki leśnej, zostaną przejęte przez Lasy Państwowe. Pozostałe niewielkie i rozproszone kompleksy leśne powinny pozostać w Zasobie w celu rozdysponowania ich łącznie z przyległymi nieruchomościami rolnymi.

Agencja zaoferowała dotychczas Lasom Państwowym 154 tys. ha gruntów w celu zalesienia. Po objęciu wspólnymi przeglądamy 122 tys. ha takich gruntów do przejścia przez Lasy Państwowe zakwalifikowano 98 tys. ha, z czego do 30 czerwca 1999 r. przekazano do zalesienia 71 tys. ha.

Wybrane przykłady ochrony środowiska naturalnego w krajach Unii Europejskiej

Ilustracją podejścia do kwestii ochrony dziedzictwa kultury materialnej środowiska przyrodniczego może być dla przykładu Wielka Brytania, gdzie zgodnie z obowiązującymi przepisami osoby fizyczne i prawne będące właścicielami lub dzierżawcami obiektów krajobrazowych mają prawo ubiegania się o przyznanie stosownych subsydiów na finansowanie prac związanych z ochroną i udostępnianiem obiektów krajobrazowych dla społeczeństwa. Za obiekty takie uważa się w szczególności: pastwiska położone na podłożu kredowym i skał wapiennych, wrzosowiska, wody śródłądowe, tereny wybrzeży morskich, tereny górskie, obszary o szczególnej wartości historycznej, tradycyjne sady i ogrody, lasy gminne, tereny wiejskie wokół miast, tradycyjne ogrodzenia (żywopłoty). Za element ochrony wymienionych obiektów uważa się zachowanie występujących w nich okazów fauny, dbałość o wygląd i „naturalną urodę” tych obiektów. Właściciele lub dzierżawcy zobowiązani są do zawarcia przynajmniej dziesięcioletniej umowy na ochronę tych obiektów. W umowie, w zamian za standardową stawkę subsydium, określone są szczegółowo uzgodnione zakresy prac niezbędnych do wykonania w ramach ochrony obiektu krajobrazowego. Podobnych przykładów dbałości o ochronę środowiska naturalnego w krajach Unii Europejskiej można przytoczyć znacznie więcej, gdyż nawet w Szwecji, która prawie w całości pokryta jest lasami i gdzie jedynie 7% ogólnej powierzchni gruntów stanowią ziemie uprawne, rolnikom rekompensowane są koszty stosowania zalecanych metod uprawy gleby i pielęgnacji trwałych użytków zielonych.

Polityka ekologiczna rozwoju polskiego rolnictwa

Polityka ekologiczna rozwoju Polski została przyjęta przez parlament w 1991 r. W tym samym roku opracowano Strategię Ochrony Żywych Zasobów Przyrody. Główne cele strategii wynikają z analizy występujących zagrożeń i alternatywnych sposobów gospodarowania, które powinny zostać zastosowane w krajobrazie rolniczym, w lasach, na terenach użytków zielonych, obszarach wodno-błotnych, systemach hydrologicznych i w działalności gospodarczej. Z tego punktu widzenia w rolnictwie na uwagę zasługują zwłaszcza dwie inicjatywy, mające na celu integrację ochrony różnorodności biologicznej z rolniczą działalnością gospodarczą. Pierwsza z nich dotyczy tzw. Zielonych Płuc Polski, północno-wschodniej części kraju, gdzie program ochrony różnorodności biologicznej i krajobrazowej został powiązany z naturalnym rolnictwem, ekoturystyką, rekreacją i tradycyjnym rzemiosłem. Drugą inicjatywą było utworzenie w 1992 r. w Wielkopolsce na obszarze 1600 ha Agroekologicznego Parku Krajobrazowego, gdzie w poprzednim stuleciu uformowano krajobraz rolniczy, w obrębie którego występują zadrzewienia śródpolne. Teren ten charakteryzuje bardzo bogata różnorodność biologiczna (ponad 800 gatunków roślin i bogata fauna), mozaikowate ułożenie pól uprawnych, pasma łąk, występowanie oczek śródpolnych i bagien przy wysokiej produkcji rolnej z racji ulepszonych stosunków wodnych.

Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa a wspieranie inwestycji służących ochronie środowiska

Pomimo zmian, polskie rolnictwo jako jedno z ostatnich w Europie zachowało swój tradycyjny charakter, w którym rozwój i innowacje nie zniszczyły tradycyjnych społeczności wiejskich oraz europejskiego krajobrazu rolnego. Jest to część naszego wspólnego spadku europejskiego.

Przyszłościowe zamierzenia rządu w zakresie wspierania inwestycji służących ochronie środowiska zostały zawarte w dokumencie „Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa” przyjętym przez Radę Ministrów w lipcu 1999 r. Z dokumentu tego wynika m.in., że rolnikom będą przyznawane dotacje na pokrycie części kosztów budowy lub renowacji urządzeń do utylizacji ścieków bytowych oraz urządzeń do właściwego magazynowania

wania nawozów organicznych i kiszzonek. Przygotowywany projekt ustawy o nawozach i nawożeniu nakłada obowiązek budowy takich urządzeń w okresie 5 lat od wejścia jej w życie. Podobnie dofinansowane będą ze środków publicznych następujące inwestycje ekologiczne:

- budowa urządzeń przeciwdziałających erozji oraz dróg technologicznych wykonywanych w trakcie scalania gruntów,
- budowa urządzeń małej retencji wodnej,
- działania na rzecz zachowania walorów krajobrazowych i dziedzictwa kulturowego wsi (zakładanie zadrzewień śródpolnych, ochrona elementów krajobrazu wpływających korzystnie na bilans wodny, ochrona tradycyjnego dla danego regionu budownictwa wiejskiego).

Wspomniany dokument zakłada również wprowadzenie, wzorem zasad obowiązujących w Unii Europejskiej, płatności rekompensujących ubytek dochodów rolników stosujących metody produkcji służące ochronie środowiska. W warunkach polskich wymienione płatności kierowane będą do następujących rolników:

- stosujących właściwe sposoby gospodarowania na terenach o wysokich walorach przyrodniczych,
- stosujących zalecane sposoby gospodarowania na terenach o mniej korzystnych warunkach do produkcji rolnej,
- podejmujących działania służące ograniczeniu zanieczyszczenia wód i erozji, wspomagających rozwój małej retencji wodnej i elementów krajobrazowych,
- prowadzących gospodarstwa ekologiczne, przedstawiających się na ekologiczne metody produkcji lub stosujących integrowane metody produkcji rolnej,
- utrzymujących ginące gatunki zwierząt gospodarskich i uprawiających ginące odmiany roślin uprawnych,
- dokonujących inwestycji w energooszczędne środki trwałe i technologie przydatne w systemach produkcji przyjaznych dla środowiska.

Ponadto, również wzorem zasad obowiązujących w Unii Europejskiej, *Krajowy program zwiększania lesistości* uzupełniony będzie o dotacje dla rolników. Wypłaty dla rolników podejmujących się zalesiania swoich gruntów będą dokonywane (w zależności od sytuacji regionalnej i dostępnych środków) w formie dofinansowania kosztów nasadzeń, pielęgnacji i innych prac w okresie pierwszych 5 lat uprawy lasu oraz nakładów na infrastrukturę leśną (przećinki przeciwpożarowe, punkty czerpania wody, drogi leśne itp.).

Podsumowanie

Wraz z prywatyzacją i pojawieniem się nowych struktur ekonomicznych na wsi w Europie Środkowowschodniej powstają nowe możliwości ochrony środowiska naturalnego. Nowo powstające gospodarstwa prywatne są otwarte na poradnictwo ekologiczne oraz realizację programów ochrony przyrody, a nowi właściciele obiektów historycznych podejmują prace na rzecz ich renowacji. Obserwuje się wzrost zainteresowania ekologicznymi metodami produkcji, które są korzystne dla środowiska naturalnego. W krajach Unii Europejskiej możliwe już jest realne pozyskanie subwencji dla programów użytkowania ziemi w sposób sprzyjający ochronie środowiska naturalnego, gdyż modyfikacje wprowadzone do Wspólnej Polityki Rolnej uzależniły pomoc finansową dla rolnictwa między innymi od poprawy warunków środowiskowych. Natomiast w okresie przedakcesyjnym gospodarstwa rolne krajów kandydujących do członkostwa w Unii Europejskiej będą mogły skorzystać z funduszy programu SAPARD, gdzie przewiduje się, między innymi, możliwość wydatkowania środków z tych funduszy na promocję metod produkcji rolniczej chroniących środowisko i historyczne dziedzictwo wsi. Natomiast głównie samorzady i związki samorządowe będą beneficjentami projektów o dużej skali (gdzie koszt całego przedsięwzięcia nie może być mniejszy niż 5 mln euro), finansowanych z programu ISPA. Z tego źródła może być finansowana budowa oczyszczalni ścieków chroniących nawet zlewnię jednej rzeki lub budowa systemów kanalizacji i oczyszczalni ścieków.

Literatura

- Agriculture and Nature. Conservation in Central and Eastern European Countries: Precedings of a Seminar.* Institute for European Environmental Policy, London. Dębe, Poland, 1996.
- Paneuropejska strategia różnorodności biologicznej i krajoobrazowej.* Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, 1998.
- Pieniądze z UE: wsparcie infrastruktury transportowej i ochrony środowiska. *Integracja Europejska* nr 7, maj 1999.
- Preparing for enlargement: allocating Sapard funds.* European Commission. Directorate-general of Agriculture, August 1999.

Raport z działalności Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w 1998 r.,
czerwiec 1999.

Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa. Minister-
stwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, 1999.

ZADURA A., 1995: *Ochrona krajobrazu wiejskiego w Wielkiej Brytanii.*
Agroprzemiany.

European biodiversity and countryside variety and problems of environmental protection in restructuring rural areas in Poland

Abstract

The problems of biodiversity and landscape variety protection have been increasingly recognised as a priority by the communities and governments both in Poland and in a whole Europe.

In the study, author presents the environmental activities of the Agricultural Property Agency of the State Treasury (AWRSP), shows some examples of similar environmental measures implemented in Great Britain, furthermore indicates the important place of activities supporting ecology in Polish rural policy.

In the European Union the special funds are the instrument for promotion of environmentally friendly technologies in agriculture. During the pre-accession period, the agricultural holdings in candidate countries of Central and Eastern Europe would benefit from SAPARD programme aid directed on ecological methods of agricultural production and natural heritage protection.